

ประวัติความเป็นมาพิธีการทำขวัญผึ้ง

ประเพณีการทำขวัญผึ้ง เป็นประเพณีที่สืบเนื่องมาจากการส่งส่วยผึ้งแทนแรงงานราษฎรของชาวตำบลศรีคีรีมาส อำเภอคีรีมาส จังหวัดสุโขทัย การส่งส่วยเป็นการปฏิบัติตามพระราชกำหนด มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นราชธานี ซึ่งกำหนดไว้ว่าชายฉกรรจ์ไทยที่มีร่างกายสมประกอบและมีได้เป็นบรรพชนักบวชในศาสนาใด มิใช่ไพร่สมสังกัดเจ้าขุนมูลนายใด ท่านให้สักข้อมือขึ้นบัญชีเป็นไพร่หลวงสังกัดนครหลวงหรือหัวเมืองต่างๆ เป็นกำลังบ้านเมืองและประเทศชาติ และต้องไปเข้าเวรรับราชการให้หลวงท่าน ใช้แรงงานตลอดช่วงอายุ 18-60 ปี ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ชายไทยดังกล่าวต้องไปเข้ารับราชการปีละ 6 เดือนเดือนสลับกันไป ดังที่เรียกกันว่า “เข้าเดือนออกเดือน” ครั้นมาถึงสมัยอยุธยาตอนปลายได้มีการลดหย่อนให้ไพร่หลวงที่เกินความต้องการใช้แรงงาน คนละ 18 บาทต่อไป เมื่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การลดเวลาการเข้าเวรลงเป็น “เข้าเดือนออกสองเดือน” “เข้าเดือนออกสามเดือน” ตามลำดับ ในรัชกาลที่ 2 และที่ 3 และอนุโลมให้ส่งค่าส่วยแทนแรงงานได้ดังเดิม

ในหัวเมืองที่ห่างไกลเมืองหลวง ไม่ต้องการตัวไพร่เข้าประจำการเหมือนไพร่หลวงจึงได้กำหนดให้มีการส่งส่วยสิ่งของแทนแรงงาน เพราะหัวเมืองเหล่านี้มีป่าดงและภูเขาซึ่งมีสิ่งของที่บ้านเมืองหรือพระมหากษัตริย์ที่จำเป็นต้องใช้ เช่น น้ำอ้อย น้ำตาล ข้าวสาร น้ำผึ้ง เป็นต้น จึงได้ส่งส่วยสิ่งของเหล่านี้ไปในเมืองหลวงเป็นการทดแทนเงินตราจนครบจำนวน ถ้าสิ่งใดเหลือเกินใช้ก็นำไปขายทอดตลาด นำเงินไปเข้าคลังหลวงต่อไป

ชาวตำบลศรีคีรีมาส อาศัยอยู่เชิงเขาหลวงซึ่งอุดมไปด้วยป่าไม้ และรังผึ้งมากมายเรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2476 หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ประชาชนมีอิสระในการประกอบอาชีพทำมาค้าขายโดยพระมหากษัตริย์หรือรัฐมิได้ผูกขาดเรื่องการอีกต่อไป การเก็บค่าส่วยแทนแรงงานซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 เรียกว่า “ค่าราชการ” และในรัชกาลที่ 6 เรียกว่า “ค่ารัชูปการ” ปัจจุบันเลิกแล้วไปเนื่องจากได้มีการปรับปรุงประมวลรัษฎากรในปี พ.ศ. 2476

ด้วยเหตุที่ชาวบ้านตำบลศรีคีรีมาสต้องส่งส่วยน้ำผึ้งติดต่อกันเป็นเวลานาน การที่ต้องหารังผึ้ง การตำรังผึ้ง จึงเป็นสิ่งที่ผูกพันกับการดำรงชีวิตของชาวศรีคีรีมาสตลอดมา ด้วยเหตุที่ต้องการให้มีผึ้งมาตำรังตามต้นไม้มากๆ จะได้มีน้ำผึ้งพอเพียงแก่การส่งส่วย ตามจำนวนที่เมืองหลวงกำหนด จึงทำให้เกิดประเพณีการทำขวัญผึ้ง จึงได้รับการปฏิบัติสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน จะมาสูญหายไปเมื่อประมาณ 40 ปีเศษ

ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ปล่อยให้ประเพณีอันดีงาม ซึ่งแสดงให้เห็นวิวัฒนาการทางสังคมและเศรษฐกิจของชาติในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์สมโภชกรุงครบ 200 ปี และน่าจะได้มีการฟื้นฟูประเพณีการทำขวัญผึ้งที่เพ่งสูญหายไปนี้ให้ฟื้นคืนขึ้นมาก่อนที่จะไม่สามารถศึกษาค้นคว้าความเป็นมาและวิธีการ

ดำเนินการได้อีกต่อไปเนื่องจากไม่มีใครที่เคยทราบ เคยเป็นพิธีการเหล่านี้อีกต่อไป ดังนั้นศูนย์การศึกษา และวิจัยวัฒนธรรมพื้นบ้านห้วยฝ้ายเหนือ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒพิชญ์โลก โดย ดร.ประจักษ์ สายแสง จึงได้ดำเนินการฟื้นฟูประเพณีการทำขวัญผึ้งขึ้นที่ตำบลศรีคีรีมาศ อำเภอคีรีมาศ จังหวัดสุโขทัย ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ซึ่งตรงกับวันครุที่ 16 มกราคม 2526 เพื่อจะศึกษาวิเคราะห์ประเพณีนี้ว่าพัฒนาการสืบไป และหาแนวทางที่จะอนุรักษ์และส่งเสริมให้ประเพณีวัฒนธรรมสืบไป องค์การบริหารส่วนตำบลศรีคีรีมาศ จึงได้ดำเนินการจัดงานประเพณีทำขวัญผึ้งเป็นประจำทุกปี ซึ่งตรงกับวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3

ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ผู้คนจะเดินทางไปยังบริเวณที่ประกอบพิธีซึ่งอยู่ในวัดศรีคีรีสุวรรณาราม การเลือกบริเวณที่จะทำพิธี ต้องมีต้นไม้ใหญ่ และเคยมีผึ้งมาทำรังอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งในปีนี้ ท่านหลวงพ่อพระครูวรธรรมประยุต เจ้าคณะอำเภอคีรีมาศ เข้าอาวาสวัดศรีคีรีสุวรรณารามได้เมตตา ให้ดำเนินการประกอบพิธีทำขวัญผึ้ง ที่ต้นยางใหญ่ภายในบริเวณวัดศรีคีรีสุวรรณาราม ซึ่งมีต้นไม้ตามลักษณะที่ต้องการชาวบ้านผู้ประกอบพิธีจึงกำหนดเขต โดยใช้ไม้ไผ่ สานสูงแค่อวหรือประมาณ 1 เมตร กั้นเป็นอาณาเขตห่างจากต้นไม้ประมาณด้านละ 1 วา เว้นช่องทางให้เข้าทั้งหมด 4 ช่อง เพื่อเป็นประตู 4 ทิศ แต่ละประตูมีศาลดินเดี่ยว สูงเสมอดาดจึงเรียกศาลนี้ว่าศาลเพียงตา ที่ศาลดินเดี่ยวจะมีเครื่องสังเวศ ผักหญ้าปลาหมึกเมื่อลศาลใหญ่เกือบทุกอย่างแต่ชิ้นเล็กกว่า

ก่อนที่จะเริ่มพิธี ชาวบ้านจำนวนหนึ่งจะเอารังผึ้งปลอม (ขนมแดง) ไปติดตามต้นไม้รอบบริเวณนั้น อีกพวกหนึ่งก็เอา ผ้าม่วง ผ้าไหม ไปพันรอบต้นไม้ใหญ่ และแขวนพวงเงิน พวงทอง ด้ายขาว ด้ายแดง อย่างละ 1 ใจ แขนวรวมกัน อีกส่วนหนึ่งไปพันรอบต้นไม้ใหญ่ 9 รอบ ที่โคนต้นไม้ใหญ่ มีศาลใหญ่ดินเดี่ยวหนึ่งศาล ที่ศาลใหญ่เป็นที่วางเครื่องเช่นสังเวศ ของสังเวศที่นำมาได้แก่ บายศรี 1 คู่ ซ้ายขวา หัวหมู 1 หัว ดินหมู 4 ดิน หางหมู 1 หาง ไก่ต้ม 1 ตัว เหล้าขาว 1 ขวด ข้าวเหนียวแดง ข้าวเหนียวขาว ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว ข้าวสุกจากปากหล้อ 11 ปั้น ผักหญ้าปลาหมึก ไข่ต้ม 11 ฟอง มะพร้าวอ่อน 1 ผล หมากพลูอย่างละ 11 คำ บุหรี่ 1 ซอง เทียน 11 เล่ม รูป 2 มัดใหญ่ ใบมะยม 9 ก้าน

เครื่องเช่นสังเวศ เหล่านี้จะบ่งเป็นชิ้นเล็กๆ ไปตามศาลดินเดี่ยวทั้ง 8 ศาล เมื่อเริ่มพิธีการจุดรูปเทียนที่ศาลใหญ่และศาลทั้งแปดทิศ ผู้ทำพิธีก็ทำน้ำมนต์พรมที่เครื่องเช่นสังเวศและคนในบริเวณพิธีนั้น จากนั้นผู้ทำพิธีไหว้พระรัตนตรัยและทำน้ำมนต์ธรรมนิสาร กล่าวคาถาชุมนุมเทวดาให้มารับเครื่องเช่นสังเวศ พร้อมเป็นสักขีพยานในการทำพิธีขวัญผึ้ง และร้องเชิญพ่อผี แม่ผี ให้ชวนบริวารมาทำรังในบริเวณพิธี การกล่าวเชิญใช้เวลาประมาณ 15 นาที

พิธีทำขวัญผึ่งมีลำดับพิธีดังนี้

1. ทำรั้วเตี้ย ๆ รอบๆ โคนต้นไม้ที่จะทำพิธีตรงโคนต้นไม้ที่ตั้งร้านสำหรับวางของเช่นไห้วที่เตรียมไว้การทำรั้วจะเว้นช่องประตูไว้ทั้งหมด 8 ช่อง ตามทิศ ทั้งแปดทิศ โดยเริ่มตั้งแต่ ทิศอุดร(ทิศเหนือ) อีสาน (ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ) บูรพา(ทิศตะวันออก) อากเนย์(ทิศตะวันออกเฉียงใต้) ทักษิณ(ทิศใต้) ھرดี(ทิศตะวันตกเฉียงใต้) ประจิม(ทิศตะวันตก) และทิศพายัพ(ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ)

2. ตั้งศาลดินเดียว(ศาลเพียงตา) ตามประตูรั้วไม้ทั้งแปดประตู

การทำศาลดินเดียวที่ใช้ไม้ไผ่ทั้งท่อนมีความสูงเสมอตาโดยประมาณจึงเรียกว่าศาลเพียงตา ด้านปลายบนจำค่าเป็นซี่ประมาณ 6 ซี่ แล้วใช้ไม้ไผ่ทำเป็นดอกชดแล้วใช้ไม้ไผ่สานเป็นตะแกรงถี่ๆ วางเป็นพื้น ใช้ใบตองกล้วยวางทับที่หนึ่งสำหรับวางของเช่นไห้วเหมือนศาลใหญ่ มีอยู่ซี่หนึ่งของศาลเพียงตาจะมีตาเหลวเสียบไว้เพื่อบงบอกถึงอาณาเขตที่จะทำพิธีกรรมนี้ (ตาเหลวนี้จะทำจากดอกไม้ไผ่มัดกันไปมาช่วงกลางของดอกโดยใช้ตอก 4 เส้น และจะพับตอกกลางดอกแล้วปล่อยด้านปลายตอกให้ช้อออกไปเป็น 8 ซี่ หากถึงฤดูกาลทำไร่ทำนา ชาวบ้านก็จะใช้ตาเหลวไปปักยังเขตแดนที่ไร่ ที่นาของตัวเอง เพื่อบงบอกว่าเขตนี้ได้มีการเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารแล้ว ผู้ที่เลี้ยงสัตว์ก็จะได้ดูแลสัตว์ของตัวเองไม่ให้เข้าไปในเขตที่ปักตาเหลวนี้)

3. ตั้งศาลดินเดียวศาลใหญ่ตรงกลาง ติดกับโคนต้นไม้ที่ทำพิธีกรรม จะวางเครื่องเช่นไห้วตามที่เตรียมไว้ทุกอย่าง มีบายศรีซ้าย ขวา เหล้าขาว 1 ขวด หัวหมู 1 หัว ดินหมู 4 ดิน หางหมู 1 หาง ไก่ต้ม 1 ตัว ข้าวเหนียวแดง ข้าวเหนียวขาว ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว ข้าวสุกจากปากหม้อ 1 ปั้น สำหรับอีก 8 ปั้น เอาไปวางตามศาลดินเดียวทั้ง 8 ทิศ อีก 1 ปั้น ผู้ประกอบพิธีนำไปไห้วเข้าที่เจ้าทาง ใช้เป็นค่าครู สำหรับผู้สวดอัญเชิญเทวดา อีก 1 ปั้น ผักหญ้าปลาย่างที่ศาลใหญ่และแบ่งไปไว้ตามศาลดินเดียวทั้ง 8 ทิศ ไข่ต้มทั้งหมด 11 ฟอง ก็แบ่งไปเหมือนกับข้าวสุกจากปากหม้อ มะพร้าวอ่อน 1 ผล วางไว้ที่ศาลดินเดียวคือศาลใหญ่ตรงกลาง หมากพลู 11 คำ บุหรี่ 1 ซอง (บุหรี่ปั้นที่เหลือผู้สวดฯ หรือบริวารจะรับไว้บริโภคร่วม) รูปและเทียนอย่างละ 11 เล่ม/ดอก แบ่งไปเหมือนกับข้าวสุกจากปากหม้อ รูปส่วนที่เหลือจะแบ่งให้ผู้เข้าร่วมพิธีไห้วเพื่อขอขมาเจ้า และเพื่อความเป็นสิริมงคล แล้วนำไปปักไว้ในที่อันควรใกล้บริเวณพิธี ก้านมะยม 9 ก้าน จะมัดรวมกันเพื่อใช้เป็นที่พักพระน้ามนต์ตอนผู้สวดทำน้ามนต์ธรณีสาร

4. คาดผ้าม่วง ผ้าไหม รอบโคนต้นไม้ที่จะทำพิธี (ผ้าสีขาว สีแดง สีเหลือง มีขาว มีม่วง หรือสีอื่น อย่างน้อยให้ได้ 3 สี สำหรับหมู่บ้านนี้นิยมเรียกว่า ผ้าม่วง ผ้าไหม)

5. แขนงพวงเงิน พวงทองรอบโคนต้นไม้ ทับผ้าม่วง ผ้าไหม ที่พันรอบต้นไม้ไว้และผูกให้เรียบร้อย (พวงเงินนิยมใช้เงินเหรียญบาทเพราะมีสีเงิน ส่วนพวงทองนิยมใช้เหรียญ 1 สลึงหรือ เหรียญ 50 สตางค์ เพราะมีสีทอง แล้วผูกห้อยกับด้ายขาวด้ายแดง พันรอบต้นไม้พวงละ 1 รอบ)

6. พันด้ายขาว ด้ายแดง รอบโคนต้นไม้ขึ้น 9 รอบ

7. เหนือศาลดินเดียวที่โคนต้นไม้ที่ทำพิธี(ศาลกลาง) สูงกว่าศาลดินเดียวประมาณ 1 สอกจะมีรั้วผึ้ง ปลอมขนาดใหญ่ 1 รั้ว แขนงไว้ และติดรั้วผึ้งปลอมรั้วใหญ่อีก 1 รั้ว ที่กิ่งไม้บนต้นไม้ที่ทำพิธี(มีความสูงประมาณ 6 เมตร) ซึ่งรั้วผึ้งนี้ทำจากขนมแดงกา

8. ภายนอกบริเวณพิธีติดรั้วผึ้งปลอมขนาดเล็กหรือใหญ่ จำนวนมากน้อยแล้วแต่ชาวบ้านจะเตรียม มาร่วมพิธี ติดไว้ตามต้นไม้เล็ก ๆ ครอบ ๆ ต้นไม้ใหญ่

9. วางเครื่องเซ่นไหว้ตามศาลเล็ก(ศาลดินเดียว) แปรทิศมีคล้ายศาลใหญ่คือ ผักหญ้าปลาไข่ศาลละ 1 ฟอง ข้าวสุกปาดหม้อ ศาลละ 1 ปั้น หมากพลู ศาลละ 1 คำ บุหรี่ ศาลละ 1 มวน รูป ศาลละ 1 ดอก เทียน ศาลละ 1 เล่ม

10. เริ่มพิธีทำขวัญผึ้งโดยพิธีกรกล่าวคำอัญเชิญเทวดา

11. มีการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ประจำประตูทิศทั้งแปด และมีตำรวจหรือเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไว้ตรวจตราถ้าพบมีการขโมยรังผึ้งก็มีการจับกุม และตั้งผู้พิพากษาไว้ตัดสินเสร็จแล้วมีการเล่นพ้อผึ้งแม่ผึ้งพาฝูงมาชุมนุม ในบริเวณพิธี

12. แล้วมีการขโมยรังผึ้ง มีการจับและการปรับลงโทษ

13. มีการเล่นสนุกสนานร่วมกันด้วยการร้องเพลงและรำวงรอบ ๆ โคนต้นไม้ที่ทำพิธี

จากนั้นสมมุติเป็นพ้อผึ้ง แม่ผึ้ง ชวนบริวารเข้าทางทิศทั้งแปด โดยมาซักถามโต้ตอบกับนายประตู ก่อนเข้าไป พ้อผึ้งจะเข้าทีละประตู และออกไปทางด้านตรงข้ามจนครบ 8 ประตู

14. มีการสาธิตการตีผึ้ง โดยใช้รังผึ้งปลอมที่อยู่บนกิ่งไม้ต้นที่ประกอบพิธีกรรมแทนรังผึ้งจริง จากนั้นทีมงานของ “ประมาะ” มีประมาณ 4 ถึง 5 คน ซึ่งทั้งคณะจะต้องเป็นเพื่อนตายกัน ในขณะตีผึ้งจะมี อุปกรณ์สำหรับตีผึ้งได้แก่

14.1 คบ ใช้สำหรับจุดไฟให้เกิดควันรมผึ้งเพื่อให้ตัวหนีจากรังชั่วขณะ เมื่อหมดควันตัวผึ้งก็สามารถกลับมาเหมือนเดิม

14.2 ครุหรือกำโป้ใช้สำหรับใส่รังผึ้ง

14.3 พายเพื่อตัดรังผึ้ง

14.4 (ตลับ मुखหรือขมุก) ใช้สวมปิดหน้าและศีรษะกันผึ้งต่อย

14.5 ค้อน

14.6 ทอย

14.7 เชือกสาด

14.8 กระจแพ้ม(หรือกระจเป็บ)

ก่อนที่จะตีผึ้ง ก็ต้องทำน้ำมนต์ธรรณิสารสะกดนางไม้ แล้วทำการตอกทอยสามตัวแรก และตอกทอยตัวต่อไปสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ คนที่ตอกทอยเสร็จแล้วจะลงมาเพื่อให้อีกคนปีนขึ้นไปเอารังผึ้ง โดยจุดคบไฟสำหรับรมควันขึ้นไป เมื่อถึงรังผึ้งใช้คบไฟปิดตัวผึ้งออกวิธีปิดห้ามปิดเข้าหาตัวเองให้ปิดออกเท่านั้น เมื่อตัวผึ้งบินหนีไปหมดจากรัง ใช้พายแฉะรังผึ้งลงใส่ครุ พร้อมให้สัญญาณพวกข้างล่างดึงเชือกเอาครูลง เป็นอันเสร็จพิธี จากนั้นก็จะมีการขโมยรังผึ้ง หลังจากนั้นมีการเล่นขโมยรังผึ้ง โดยสมมุติให้มีขโมย ไปลักรังผึ้งที่แขวนไว้ตามต้นไม้รอบ ๆ บริเวณต้นไม้ใหญ่ที่ทำพิธี ดำรวจ หรือเจ้าหน้าที่ป่าไม้จะจับมาให้ผู้พิพากษาตัดสินจำคุกกี่ปีแล้ว ให้ผู้ขโมยรังผึ้ง ค้มเกล้าเท่าจำนวนปีที่ตัดสิน เช่นสั่งพคุก 10 ปี ก็ให้กินเกล้า 10 ก้อน หรือกั้ง (เป็นเหล่าน้ำขาว ทำจากการนำข้าวเหนียวไปหมัก หรือเรียกว่าสาโท) และมีการอำลาต้นไม้ใหญ่ อันเป็นสัญญาณเสร็จพิธี

ภาพพิธีกรรมการทำขวัญผิง



ต้นไม้สำหรับประกอบพิธี



การตอกทอยเพื่อเป็นชั้นบันได



เครื่องเซ่นสังเวย



ศาลดินเดี่ยว(ศาลเพียงตา)



ขบวนแห่ผึ้ง



ลูกผึ้ง



พ่อผึ้ง แม่ผึ้ง



การแสดงบทบาทสมมุติ